folk/ed. Derg, 2020; 26(3):691-405
DOI: 10.22559/folklor.1205

"Suyla Arınma"dan Modern Zamanların "Gelin Hamamı"na: Tarihi Karacabey Hamamı'nda Gelin Hamamı

From "Water Purification" to "Bridal Bath" of Modern Times: Bridal Bath in Historical Karacabey Bath

Pınar Kasapoğlu Akyol*

Öz

Bu çalışmada, geçiş dönemi kültürel pratiklerinden olan "gelin hamamı" geleneğinin günümüzde Ankara'da "Tarihi Karacabey Hamamı"nda yeniden canlandırmaya çalışıldığı uygulama biçimleri konu edilmektedir. Gelin hamamı, evlenme ve düğün geleneklerinin belli bir evresine eşlik eden tören ve eğlencelerle geleneksel Türk hamam kültürünün bir parçasıdır. Ritüel pratiklerinde sıklıkla gördüğümüz suyla arınma, birçok inanç, din ve kültürde (tıpkı ateş ve toprak gibi) temizlenmenin, yenilenmenin verimliliğin ve bereketin aracı olarak kullanılmaktadır. Çalışmada evlenme gelenekleri içindeki yeri ve önemiyle gelin hamamı uygulamaları, geleneksel kültürümüzde suyla arınmanın bir biçimi olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle hamamlar, bir doğal ihtiyaç olan temizlenmenin yanı sıra suya atfedilen değer ve kutsallıkla arınmanın en önemli kültürel mekânları haline gelmiştir. Hamamların ve hamamda yıkanma alışkanlığının hayatımızdan hızla çekilmesi karşısında, tarihi hamamların somut kültürel miras açısından önemi kadar, hamam kültürü ve gelin hamamı geleneğinin de bir somut olmayan kültürel miras unsuru

Geliş tarihi (Received): 09.03.2020 - Kabul tarihi (Accepted): 19.06.2020

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Halkbilim Bölümü. pkasapoglu@ankara.edu.tr, ORCID ID 0000-0003-0106-368X

olarak kaybolmasına neden olmaktadır. Bir yandan tarihi ve mimari özellikleriyle korunmaya çalışılan hamamların, hamam kültürünün korunması ve yaşatılması adına müze uygulamalarına sahne oldukları, öte yandan tarihi hamamların hamam kültürü geleneğini yaşamak ve yaşatmak adına yeni işlevleriyle eski gelin hamamı uygulamalarını canlandırmaya çalıştıkları izlenmektedir. Ankara'da bu geleneğe uzun yıllar tanıklık etmiş "Tarihi Karacabey Hamamı" son yıllarda "bekârlığa veda partisi" veya "kına geceleri" adıyla geleneği canlandırmaya çalışan ve sayıları her geçen gün artan hamamlardan birisidir. Karacabey Hamamı'nda gerçekleştirilen alan çalışmasında; gözlemlerle deneyimlenen gelin hamamları ve bu kültürel pratiğin uygulayıcıları olan hamam işletmecileri, "natır"lar ve gelin adayları ile yapılan derinlemesine görüşmeler veri kaynaklarımızı oluşturmuştur. Sonuçta, hamam kültürü ve özellikle "gelin hamamı" pratiğinin değişen yüzü dikkate değer sonuçlarıyla sergilenmeye çalışılmış, uygulayıcıların konuya ilişkin farkındalığına rağmen geleneğin kendisi ve koruma yaklaşımları konusundaki bilgi yetersizlikleri amaç, içerik ve uygulamalarda değişikliklere yol açtığı ve özellikle eğlence boyutunun öne çıkarıldığı görülmüştür. Bu ilginin ticari kaygılar ve tüketim kültürü içinde geleneğin korunması, yaşatılması, aktarılması konusunda izleyeceği süreç önemlidir.

Anahtar sözcükler: *su, arınma, geçiş ritleri, hamam kültürü, gelin hamamı, tarihi Karacabey hamamı*

Abstract

In this study, "bridal bath" tradition, which is one of the transitional cultural practices (*rites of passage*), and its current forms of practices in "Historical Karacabey Bath" in Ankara, are tried to revive are discussed. The bridal bath is a part of the traditional Turkish bath culture with ceremonies and entertainment accompanying a certain phase of marriage and wedding traditions. Water purification, which we often see in ritual practices, is used in many beliefs, religions and cultures (just like fire and earth) as a means of cleaning, regeneration, and fertility. In the study, the applications of the bride bath with its position and importance in the traditions of marriage are considered as a form of water purification in our traditional culture. For this reason, baths have become the most important cultural places of purification with the value and sanctity as well as cleaning, which is a natural need. In the face of the rapid withdrawal of baths and bathing habits from our lives, the importance of historical baths in terms of concrete cultural heritage, as well as the tradition of bath culture and bridal baths, are lost as an intangible cultural heritage. On the one hand, it is observed that the baths, which are tried to be protected with their historical and architectural features, and on the other hand, try to revive the old bridal bath practices with their new functions in order to live and keep the tradition of the bath culture alive. The "Historical Karacabey Bath", which has witnessed this tradition for many years in Ankara, is one of the Turkish baths that has been trying to revive the tradition with the name "bachelorette party" or "henna nights" in recent years. Our data sources were bridal baths experienced by observations in the fieldwork carried out in Karacabey Bath and conducted in-depth interviews with the practitioners of this cultural practice who are the bath operators, "natir"s and bride candidates. As a result, the changing face of the bath

culture and especially the "bridal bath" practice was tried to be conveyed with its remarkable results, despite the awareness of the practitioners about the subject, it was seen that the lack of knowledge about the tradition itself and conservation approaches led to changes in purpose, content and practices, and especially the entertainment dimension was emphasized. The process that this interest will follow in terms of safeguarding, keeping alive and transferring the tradition within the commercial concerns and consumer culture is important.

Keywords: *water, purification, the rites of passage, bath culture, bridal bath, historical Karacabey bath*

Extended abstract

In this study, "bridal bath" tradition, which is one of the transitional cultural practices (*rites of passage*), and its current forms of practices in "Historical Karacabey Bath" in Ankara, are tried to revive are discussed.

Water is used as a means of purification, cleaning, regeneration, productivity and fertility in many cultural practices such as fire and soil. The value attributed to water, its holiness, manifests itself in every stage of life. This sacred power of water comes from the its potential of treating the diseases and healing the patients. That has been the reason of intense beliefs, narratives and practices that have been formed around these beliefs.

Especially in the transitional practices (*rites of passage*) of human life such as birth, marriage and death, water purification appears in various forms. According to the common belief, the person (*liminal personae- threshold people*) is weak and vulnerable to harmful effects during transitional phases (*liminality*). It is also believed that the purpose of these practices is to determine, bless and celebrate this new state of the person in the transition phase, as well as to protect the person from the dangers and harmful effects that are believed to be concentrated during this time. In addition to the importance of water and water purification (washing, cleaning, etc.), in many beliefs, religions and cultures, it is seen that cultural practices are carried out in different ritual phases accompanying important rites of passage of human life such as rites of puberty (initiation), rites of abundance (fertility) and rites of life-crisis.

The "bridal bath" is one of the important marrige traditions that has become a part of the traditional Turkish bath culture with ceremonies and entertainment accompanying a certain phase of marriage. In the "bridal bath" and "groom bath" performed before marriage, beyond the cleaning of the individual (bride or groom) from visible dirt at the liminal stage during marriage, the power of water is utilized through a ceremonial practices in order to purify these individuals and protect them from all kinds of evil.

As a matter of fact, baths have become the most important cultural places of purification with the value and sanctity as well as the cleaning that is a natural need. Therefore, baths are one of the important venues that host cultural practices that accompany transitions such as birth (*kırklama, maternity baths*), weddings (*bridal-groom baths*) and death (*mourning baths*).

In the face of the rapid withdrawal of baths and bathing habits from our lives, the importance of historical baths in terms of tangible cultural heritage, as well as the tradition of bath culture and bridal baths, are lost as an intangible cultural heritage. The bridal bath tradition which is a part of the bath culture, now lives in the memories.

On the one hand, it is observed that the baths, which are tried to be protected with their historical and architectural features, and on the other hand, try to revive the old bridal bath practices with their new functions in order to live and keep the tradition of the bath culture alive. Also, they are the scene of museum practices for the protection and survival of the bath culture.

The "Historical Karacabey Bath", which was completed in Ankara as a part of a *külliye (complex buildings)* in 1440 and has witnessed this tradition for many years, is one of the Turkish baths that has been trying to revive the tradition with the name of "bachelorette party" or "henna nights" in recent years. It is seen that the visibility of Karacabey Bath has increased because of the contact information on the social media (web page, instagram account, facebook account), photos of the bridal baths performed in the bath, and videos. Today, it is understood that the candidates of the bride started to demand the baths of the bride made by the celebrities they follow on social media from the bath operators. As a result of these demands, it is understood that such an organization was formed in Karacabey Bath.

Our data sources were bridal baths experienced by observations in the fieldwork carried out in Karacabey Bath and conducted in-depth interviews with the practitioners of this cultural practice who are the bath operators, "natir"s and bride candidates. As a result, the changing face of the bath culture and especially the "bridal bath" practice was tried to be conveyed with its remarkable results, despite the awareness of the practitioners about the subject, it was seen that the lack of knowledge about the tradition itself and conservation approaches led to changes in purpose, content and practices, and especially the entertainment dimension was emphasized. With these practices, it is understood that the candidates of the brides thought that they were actually doing the popular, while they rediscovered the traditional one.

Despite the awareness of Turkish bath administrators on the subject, it is seen that the inproper of knowledge about the tradition itself and protection/safeguarding approaches lead to changes in purpose, content and applications and especially the entertainment dimension is emphasized. With these practices, it is possible to say that women who go to the baths regularly and often with the idea of "washing, cleaning and purification", which form the basis of the traditional bath culture, are now replaced by women who go to the bath for fun on special occasions. Before anything else, it is engrossing that the tradition of "bridal / henna bath" is safeguarded as a cultural heritage element in traditional wedding traditions, and that it is brought back to life by a commercial enterprise. The process that this interest will follow in terms of safeguarding, keeping alive and transferring the tradition within the commercial concerns and consumption culture is important.

Giriş

Başlıca geçiş dönemlerinden biri olan evliliğin hemen her evresinde sayısız âdet, uygulama, inanç ve dinsel-büyüsel işlemler yer almaktadır. Bunlardan birisi de "gelin hamamı"dır. Gelin hamamı, evlenme ve düğün geleneklerinin belli bir evresinde gerçekleştirilen, düğün sahibi aileler tarafından çağrılmış olan davetlilerin bir araya gelerek hamamda yıkandıkları, eğlendikleri, konuklara yiyecek ve içeceklerin sunulduğu törenleri kapsamaktadır. Birçok toplum, inanç, din ve kültürde olduğu gibi temizlenmenin, yenilenmenin, verimliliğin ve bereketin aracı olarak kullanılan su ve suyla arınmanın, bu kültürel pratiğin özünde yer aldığı söylenebilir. Çalışmamızda evlenme gelenekleri içindeki yeri ve önemiyle "eşik"/ (eşiksellik) olarak tanımlanan ritüelistik evrede gerçekleşen gelin hamamı uygulamaları, suyla arınma inancından günümüzde aldığı yeni biçimleriyle Ankara Tarihi Karacabey Hamamı gelin hamamı örneğinde ele alınmaktadır. Karacabey Hamamı'nda gerçekleştirilen alan çalışmasında; gözlemlerle deneyimlenen gelin hamamları ve bu kültürel pratiğin uygulayıcıları olan hamam işletmecileri, "natır"lar ve gelin adayları ile yapılan derinlemesine görüşmeler veri kaynaklarımızı oluşturmuştur. Ayrıca internet aracılığıyla -Karacabey Hamamı'nın ve gelin adaylarının kişisel sosyal medya hesaplarından- elde edilen görsellerden ve bilgilerden yararlanılmıştır.

Su ve suyla arınma

Dört kurucu unsurdan (anâsır-ı erbaa) biri olan suyun en temel özelliği yaşam kaynağı oluşudur. Beslenmedeki yeri ve öneminin yanı sıra insanlar suyu, temizle(n)mek, yıkanmak, iyileş(tir)mek ve arınmak için de kullanmışlardır. Bir yaşam kaynağı olarak üremenin, verimliliğin, saflığın simgesi olduğu kadar arınmanın da aracı olmuştur. Su, tıpkı ateş ve toprak gibi birçok kültürel pratikte verimliliğin, bereketin ve arınmanın aracı olarak kullanılır. Suyun kozmogonide, yaratılış mitlerinde, ritüellerde her zaman aynı işlevlerle karşımıza çıktığı görülür. Suya atfedilen değer, onun kutsallığı, hayatın her evresinde kendini gösterir. Hastalıkları uzaklaştıran, hastaları iyi eden suyun bu kutsal gücü bir şifa kaynağı olarak yoğun inançların ve bu inançlar etrafında şekillenen anlatıların, pratiklerin nedeni olmuştur.

Suyun geçiş ritlerindeki önemi konusunda, suyla temasın her zaman yenilenmeyi temsil ettiğine işaret eden Mircae Eliade, "suyun erginleme törenlerinde yeniden doğumu bahşettiğini, büyüsel ritüellerde iyileştiriciliğini, cenaze törenlerinde ölümden sonra doğumu garantilediğini" belirtir (2017: 41). İnsan hayatının doğum, evlilik ve ölüm gibi önemli geçiş dönemlerine eşlik eden suyun, yenilenme ve arınma işlevleriyle öne çıktığı görülür. Nitekim, Victor Turner Afrika'da gerçekleştirilen ritüellerde kullanılan en önemli sembollerden biri olan "su"yun, "beyaz" semboller kategorisinde olduğunu ve bu vasfı ile "iyilik", "arılık", "iyi talih" ve "güç"ü (2018: 71) temsil ettiğini ve ağızdan püskürtülen su ile kutsama gerçekleştirildiğini (2018: 127) dile getirmiştir. Ayrıca, suyun şifa verme yönüne vurgu yapan Turner'e göre, suyun kullanıldığı bu ritlerin bir işlevi de "hastalıkları yıkayıp akıtmak"tır (2018: 71).

Yenilenmenin yanı sıra hem bedensel, hem de ruhsal boyutları olan "arınma" kavramı, "tabuları çiğneme, dinsel buyruklara karşı davranma, günah işleme ve kötü ruh ve güçlerin etkisi altına girme sonucu doğan ruhsal kirlenmeden, hem kendisinin gözünde hem de üyesi bulunduğu topluluğun gözünde kurtulmak amacıyla, belirli kural ve işlemleri yerine getirerek yapılan temizlenme" anlamına gelmektedir. Su, ateş ve toprak arınmanın evrensel

olarak kullanılan öğeleridir. Yıkanma (*abdest, kırklama*) su ile; *teyemmüm* (*abdest*) toprak ile; ateşten atlama, ateşi vücut üzerinde gezdirme (*alazlama*) ile yakma (*dağlama*) ateşle gerçekleştirilen arınma pratikleridir (Emiroğlu ve Aydın, 2012: 62). Ellerin, yüzün dirseklere kadar kolların, başın, ayakların yıkanmasını içeren abdest, inananların arınmış olarak Allah huzuruna çıkmalarını sağlayan bir pratiktir. Cinsel ilişki, menstrüasyon, doğum ve ölümden sonra ve önemli bayramlar ve İslamiyet'e geçiş sonrasında zorunlu olan gusül abdesti ise, bütün vücudun yıkanmasını gerektiren genellikle hamamlarda gerçekleşen daha temel bir arınma biçimidir (Blake, 2012: 318).

Suyun ve suyla arınmanın (yıkanma, temizlenme vb.) başta su kültü içindeki önemi ile birçok inanç, din ve kültürdeki öneminin yanı sıra, erginleme, verimlilik (bolluk, bereket) ve kriz gibi geçiş ritlerine eşlik eden kültürel pratiklerle sürdürüldüğüne tanık olmaktayız.

Geçiş ritleri

"Geçiş ritleri" (*inisiasyon ritleri*), A.Van Gennep'in *Les Rites de Passage* (Paris, 1909) adlı kültürlerarası çalışmasında dile getirdiği gibi bir toplumsal statüden diğerine geçişi ve bunlara eşlik eden ayinleri/ritüelleri simgeleyen, insanın hayatında meydana gelen yeni bir döneme vurgu yapan bir kavramdır: "yer, durum, toplumsal konum ve yaştaki her değişime eşlik eden ritlerdir". Evrenin kendisinin insan yaşamında etkileri olan bir dönemsellik tarafından yönetildiğini belirten Gennep, tüm toplumlarda insan hayatının "doğum, erginlik, evlilik ve ölüm" gibi bir dizi dönemsel geçişten oluştuğunu dile getirir (Turner, 2018: 95).

Sedat Veyis Örnek de, "geçiş dönemleri"nin en önemlileri olarak tanımladığı "doğum, evlenme ve ölüm" geçiş dönemlerinde birçok inanç, âdet, töre, tören, âyin, dinsel ve büyüsel özlü işlem etrafında kümelendiğini, içinde bulunulan kültürün beklentilerine ve kalıplarına göre şekillendiğini, her birinin kendi bünyesi içerisinde birtakım alt bölümlere ve basamaklara ayrıldığını dile getirmektedir. Yaygın inanca göre, kişinin bu dönemler sırasında güçsüz ve zararlı etkilere karşı açık olduğuna inanıldığından, bu uygulamaların amacı, "kişinin bu geçiş dönemindeki yeni durumunu belirlemek, kutsamak, kutlamak, aynı zamanda da kişiyi bu sırada yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır" (Örnek, 2000: 131).

Kişiyi korumak amaçlı gerçekleştirilen, geçiş içeren ve benzer kavramsal örüntüleri bulunan bu ayinler, *ayrılma/kopuş evresi, geçiş/eşiksellik evresi* ve *yeniden bütünleşme evresi* olarak adlandırılan üç ayinsel evreden oluşur (Gennep, 1961: 10-11). İlk evre, bireyin ya da grubun önceki statüden ayrılışını simgeler; ikinci evre, kişinin eski statüden ayrılmakla birlikte henüz yeni statüye de varamadığı, ne eski ne de yeni statüsüyle ilişkisinin olmadığı geçiş evresidir. Son evre ise, bir statüden diğerine geçişin sembolik olarak tamamlandığı evredir (Turner, 1974: 56-57; Turner, 2018: 95-96). Kişinin, "üstlenmesi gereken yeni rolü, görevi ve hakları tanımlar, bilgi aktarımı sağlar ve kişinin o konudaki yeterliliğini test eder. Bütünleşme ritlerinin karakteristik özelliği; örneğin kişinin ondan beklenen görevleri gerçekleştirmek için becerilerini ve yeni rolüne adapte olma isteğini sergilediği sembolik pratikleri içermektedir" şeklinde açıklanan eşiksellik (*liminal*) evresi (Emiroğlu ve Aydın, 2003: 325; Turner, 1974: 56-57), kişinin hayatında meydana gelen değişikliğin farkına varmasını sağlar.

Arınma mekânı: Hamamlar

Hamamlar, insanların özellikle doğal ihtiyaçlarını karşılamada temizlenme ve suya atfedilen değer ve kutsallıkla arınma, şifa bulma ve hatta sosyalleşme, eğlenme ihtiyaçlarını da karşılamak için kullanıldıkları en önemli kültürel mekânlardan biri haline gelmişlerdir.

Suyla arınma mekânı olarak kullanılan hamamların geçiş ritleri sırasında kullanılan bir mekân olması hiç sıradan değildir. Bu nedenle, hamamlar doğum (kırk hamamı, loğusa hamamı), düğün (gelin-güvey hamamı) ve ölüm (yas hamamı) gibi geçiş dönemlerine eşlik eden kültürel pratiklere ev sahipliği yapan en önemli mekânlardan biridir.

Arınmak için su kullanımının hem bedensel, hem de ruhsal boyutları bulunmaktadır. Suyun temizleyici ve arındırıcı özelliği ve bu amaçlarla kullanımı insanlık tarihi kadar eskidir. Gerek dünyaya yeni gelen bebeği, gerekse yeni doğum yapmış lohusayı korumak, temizlemek, arınmasını sağlamak amacıyla "doğum" sonrasında "kırk hamamı, lohusa hamamı" yapılmaktadır. Doğum sonrasında olduğu gibi ölüm sonrasında gerçekleştirilen "yas hamamı" da, ölen kişinin yakınlarının gerçekleştirdiği uygulamalardan biridir. Yastan çıkmanın gerektirdiği önemli âdetlerden biri yaslı aile üyelerinin yıkanmasıdır. Bu âdet, suyun arıtıcı ve temizleyici niteliğiyle sıkı sıkıya ilişkilidir (Örnek, 2000: 222- 223).

Evlilik öncesi gerçekleştirilen "gelin" ve "güvey hamamı"nda, evlilik aşamasındaki eşikteki bireyin (gelin veya damat) görünür pisliklerden temizlenmesinin ötesinde, geçiş anında (eşiksellik) bu bireylerin her türlü kötülüklerden arınması ve onları uzaklaştırması için suyun gücünden törensel bir uygulama ile yararlanılmaktadır.

Hamamda gerçekleştirilen "gelin hamamı", geçiş ritlerinden "evlenme"nin önemli bir pratiği olarak karşımıza çıkar. Gelin hamamı düğün öncesi gelin için son hazırlıklarının yapıldığı gelinin düğüne hazırlanması için yapılan faaliyetlerin bütünüdür. Geleneksel gelin hamamı uygulamalarında amaç, gelini genellikle gelin hamamının yapıldığı günün akşamı yapılacak olan kına gecesine hazırlamak, bekâr olarak arkadaşlarıyla birlikte son kez eğlendirmek ve gelin adayının hayatında yeni bir dönem olan evlilik kurumuna temiz ve arınmış bir şekilde hazırlamaktır.[1]

"Kına hamamı", "on beş hamamı" (Divriği), "tel hamamı" (Isparta) adları da verilen bu âdet gereğince her iki taraftan çağrılanlar bir araya gelerek yıkanırlar. Varlıklı olan aileler hamamı tümden tutarlar; durumları elverişli olmayanlarsa belli sayıda kurna kiralamakla yetinirler. Hamamda konuklara serinletici içecekler, mevsimlik meyveler sunulur. Kimi yerlerde, örneğin; Sivas ve Yozgat'ta gerdekten önce, güvey ve arkadaşları için "güvey hamamı" düzenlenir (Örnek, 2000: 198- 199).

Günümüzde değişen yaşam koşulları ile hamam kültürünün özellikle büyük şehirlerde eskisi gibi yoğun yaşanmadığı bilinse de[2], yine de özellikle küçük yerleşim yerlerinde hamam kültürü etrafında şekillenen kültürel pratiklerin devam ettirilmeye çalışıldığı bilinmektedir. Evlenme törenlerinde gerçekleştirilen gelin hamamı pratiğinin kentin kültür ortamında geleneğin değişen ve dönüşen yeni biçimleriyle yaşatılmaya çalışıldığı da izlenmektedir[3].

Tarihi Karacabey Hamamı'nda yeniden canlandırılan "Gelin hamamı"

Ankara'da yapımı 1440 yılında bir külliyenin parçası olarak tamamlanan, bu geleneğe yıllarca tanıklık etmiş "Tarihi Karacabey Hamamı"[4]nda; "gelin hamamı", son yıllarda "kına gecesi" ya da "bekârlığa veda partisi" olarak adlandırılmakta ve geleneğin değişen yüzüyle yeniden canlandırıldığı gözlenmektedir.

Fotoğraf 1-2. *Tarihi Karacabey Hamamı (https://karacabeyhamami.com.tr/tarihce/)*

Karacabey Hamamı gelin hamamı etkinliklerini, geleneği yaşamak ve yaşatmak isteğiyle sürdürmeye çalışan, sayıları her geçen gün artan hamamlardan biridir. Hamamın sosyal medyada (ağ sayfası, Instagram hesabı, Facebook hesabı) yer alan iletişim bilgileri, hamamda gerçekleştirilen gelin hamamı fotoğrafları, videoları sayesinde görünürlüğünün arttığı ve böylece bu konuda bir organizasyona sahip olduğu anlaşılmaktadır.[5]

Karacabey Hamamı işletmeci ve çalışanları evlenme gelenekleri ve düğünlerin önemli bir etkinliği olan gelin hamamının kentin yeni yaşam tarzı içinde hızla kaybolduğunu ve gelin hamamı etkinliklerini yeniden canlandırmakla bu kültürün tanıtımına, korunmasına ve yaşatılmasına hizmet ettiklerini aktarmaktadırlar[6]. Bu duruma, gerçekleştirilen gelin hamamı etkinlikleri, gelin adaylarının ve ailelerinin eski ve yeniyi bir arada yaşama ve yaşatma arzuları ve düğün adetlerini yeniden yaşama arayışları neden olmaktadır.

Fotoğraf 3. *Tarihi Karacabey Hamamı Kadınlar Bölümü Girişi*

Baba mesleği olan hamamcılığı, babasından devralan Saniye Şendal 2005 yılından itibaren Karacabey Hamamı'nı işletmeye başlamıştır. Hamama bir "yenilik getirmek" isteyen Saniye Hanım, gelin hamamı konusunda önce araştırmalar yaparak bu uygulamaya başladıklarını dile getirmektedir:

> Benim asıl amacım, eskiden var olan bu kültürü günümüze taşıyıp tanıtmaktı. Biraz eskiden alarak, biraz yeniden katarak yeni bir sentez oluşturmak istedim. 15-16 yıl oldu ve artık gelin hamamı Karacabey Hamamı ile özdeşleşti (Saniye Şendal, Görüşme, 23.01.2020).

Saniye Hanım'dan sonra aile geleneğini sürdürerek hamam işletmeciliğini ablasından birkaç yıl önce devralan Tülay Hanım ise, gelin adaylarının sosyal medyada takip ettikleri ünlülerin yaptıkları gelin hamamlarını kendilerinden talep etmeye başladıklarını dile getirirken, bu konuda popüler kültürün ve yeni medyanın etkilerinden söz etmektedir. Karacabey Hamamı'nda aslında popüler olanı gerçekleştirdiklerini düşünürken, geleneksel olanı yeniden keşfettikleri anlaşılmaktadır:

> Aslında var olanı, eski olanı, yeniden canlandırdıklarını bilmeyen gelin adaylarını hamamımızda ağırlayarak hem onları mutlu bir şekilde yeni hayatlarına hazırlıyoruz. Hem de bu tarihi mekânda bu kültürün yok olmadan aktarılmasına aracı oluyoruz (Tülay Ö., Görüşme, 24.01.2020).

Bir işletme olarak, ekonomik kazancın yanı sıra, gelin hamamı etkinlikleriyle hamam kültürünü yaşatmak ve aktarmak konusundaki farkındalıklarına rağmen, geleneksel gelin hamamı pratiklerini bilmediklerini, bu konuda yetersizliklerini ve eğitilmeleri gerektiğini dile getirmektedirler:

> Biz ne yaptığımızı bilmeden, bilinçsizce yapıyoruz aslında burada. Bu kültürün aktarılması çok önemli. Otellerde değil, hamamlarda yapılması gerektiği bilinci verilmeli, bunun üzerinde durulmalı. Mekân da çok önemli çünkü… Kurslar açılmalı, eğitim verilmeli… Bizleri bilinçlendirmeleri lazım Kültür Bakanlığı'nın, Hamamcılar- Saunacılar Odası'nın… (Tülay Ö., Görüşme, 24.01.2020).

Karacabey Hamamı'nda yeniden canlandırılan gelin hamamı uygulamalarında günümüz beklentilerine uygun izlenen süreçler şu şekilde gerçekleşmektedir: Karacabey Hamamı'nı gelin hamamının yapılması için mekân olarak seçen gelin adayının/yakınının ilk olarak iletişime geçtiği kişi hamam işletmecisidir. Hamamda düzenlenecek gelin hamamında hamam işletmecisinin organizasyon sırasında neleri vaat ettiği, neleri kendisinin karşılayacağı, gelinin taleplerinin neler olduğu, hamama kaç kişinin geleceği, hamam ücretlerinin ne şekilde ödeneceği gibi bilgiler bu görüşmelerde belirlenmektedir.

Hamam işletmecisi, hem müzikli eğlencenin yapılacağı hamamın "soyunma yeri/camekân" denilen dış mekânının süslenerek hazırlanmasından, hem de yapılacak eğlence sonrasında gelinin ve yakınlarının yıkanacakları, hamam eğlencelerinin gerçekleştirileceği, "sıcaklık" adı verilen asıl hamam kısmının süslenerek hazırlanmasından sorumludur. Gelin adayının mekânın süslenmesi konusundaki tercihleri öncelikle dikkate alınmaktadır. Ayrıca,

yemek yenilecek masaların düzenlenmesi, sofraların kurulması, içeceklerin temin edilmesi, müzik sisteminin kurulması, kına töreninde yakılacak kınanın hazırlanması, tören esnasında gelin adayının giyeceği bindallının hazır edilmesi, eğlence sırasında çalınacak müziklerin ayarlanması, gelin adayının/yakınının talepleri doğrultusunda belirlenecek diğer istekler de hamam işletmecisinin ve hamamda çalışanların sorumluluğundadır.

Fotoğraf 4-5. *Tarihi Karacabey Hamamı- Soyunma odalarının olduğu bölüm- Camekân*

Fotoğraf 6. *Tarihi Karacabey Hamamı- Gelin hamamı için süslenmiş Sıcaklık Bölümü ve Göbek Taşı*

Gelin hamamı yapılacak gelin adayının/yakınının maddi durumu uygun ise hamam işletmecisine ödenecek belirli bir hamam kapatma ücretine ek olarak, davet ettiği tüm misafirlerin hamam ücretlerini gelin adayı/yakını karşılamaktadır. Başka bir uygulama da, gelin adayının[7] davet ettiği misafirlerin hamam ücretlerini kendilerinin ödemeleridir. Bu uygulama ile gelin adayına maddi olarak ağırlık vermeden onun bu önemli gününü onunla paylaşıp ona destek olmak ve birlikte eğlenmek amaçlanmaktadır.

Hamamda düzenlenecek eğlence gelin adayının arzusuna ve maddi durumuna göre çeşitlilik göstermektedir. Gelin adayı ve yakınlarının kendi kendilerine oyun oynayıp, halay çekip eğlenebilmeleri için hamamda kurulacak bir müzik sistemini yeterli bulan gelinlerin yanı sıra, eğlencenin daha ihtişamlı olmasını isteyen ve hamama davul-zurna veya dansöz getirilmesini talep eden gelin adayları da olabilmektedir.

> Gelin hamamında dansöz biraz daha şov amaçlı oluyor aslında. Geleneksel olana ek olarak böyle yenilikleri de ekliyoruz. Bunun yanında az sayıda da olsa, hamama hoca getiren, gelini nazardan korumak için okuyarak özel tören yapan gelin yakınları da olabiliyor (Tülay Ö., Görüşme, 24.01.2020)

Hamamda eğlence sırasında yenilecek yemeklerin sorumluluğu gelin adaylarına/yakınlarına aittir. İstenirse dışarıdan toplu sipariş verilebilecek yiyecekler, istenirse gelin yakınları tarafından hazırlanarak hamama getirilir. Genellikle imece usulü, her misafirin bir çeşit yiyecek getirdiği ve çok zengin sofraların kurulduğu örnekler görülmektedir.

Fotoğraf 7-8. *Gelin Hamamı için süslenen ve hazırlanan sofralar*

Ayrıca, hamama girerken kullanılacak tüm temizlik malzemeleri (kese, lif, sabun, şampuan, vb.), mayo[8], peştamal, havlu, terlik gibi ihtiyaçlar genellikle kişinin kendisine aittir. Hazırlıksız gelen misafirlere hamamda istenirse ücreti karşılığı daha önce kullanılmamış bu malzemeler satılabilmekte ya da hamamda misafirlere ortak kullanımda olan ücretsiz peştamal ve terlik verilebilmektedir.

Hamam işletmecisi ve geceden sorumlu olan görevliler (keseciler/natırlar) gecenin akışı içinde sırasıyla nelerin yapılacağını gelin adayına/yakınlarına söyleyerek gecede olması gereken akışın sıkıntısız ilerlemesini sağlamaktadırlar. Bu yönüyle hamamcı geleneksel düğünlerdeki "yenge rolünü" üstlenen kişiyi akla getirmektedir.

Mekân süslendikten sonra gelen misafirleri karşılayan hamam çalışanları bir yandan da getirilen yiyecekleri sofralara yerleştirirler. Misafirlerin tamamı geldikten sonra hamamcının

uyarısıyla yemek yenmeye başlanır. Sohbet edilerek yenen yemekten sonra eğlence başlatılır. Çalan müzikler eşliğinde misafirler ve gelin adayı oyun oynayarak, halay çekerek eğlenirler. Belli bir süre sonra gelin adayı kına yakma töreni ve bindallı giydirilmesi için daha önceden hazırlanmış "gelin odasına" götürülür.

Gelin hamamının önemli bir bölümünde gelenekten beslenen pratiklerin varlığı dikkat çekmektedir. Bunların başında, geline hamamda bulundurulan farklı renk ve modellerden seçtiği bindallının giydirilmesi, başına "kırmızı pullu" adı verilen duvak örtülmesi ve kına yakılması gelmektedir. Kına, "kına türküleri" eşliğinde gelinin mutlu bir evliliği olan bir yakını tarafından ellerine yakılır.

> Bu sırada gelenekleri yaşatmaya çalışıyoruz mutlaka. Gelinin avucunun içine kına yakılırken kayınvalidesine ya da varsa erkek tarafından bir yakınına, 'Gelinin avucu açılmıyor' deriz. Hazırlıklı gelirler genellikle bu gelenek herkes tarafından bilinir çünkü… Ama arada ihtiyaç duyarsak, gelin mağdur olmasın diye sahte altın penezler de bulunduruyoruz burada. Gelenek eksik kalmasın diye… (Tülay Ö., Görüşme, 24.01.2020).

Genellikle sadece kadınlar arasında gerçekleştirilen bu eğlence, sayıları az da olsa kimi gelinlerin istekleri üzerine kına yakma töreni sırasında damadın veya damadın yakınlarının da törene bu bölümde eşlik ettikleri görülmektedir.

Fotoğraf 9-10-11. Kına tepsisi ve "bindallı"lı geline *kına yakılırken*

Kına merasiminden sonra misafirler bir müddet daha oyunlar oynar ve eğlenirler. Hamama girme vaktinin geldiği söylendikten sonra hamama girmek için misafirler odalarında hazırlanırlar. Gelin adayı başta olmak üzere tüm misafirler hamamın sıcaklık bölümüne geçmek için camekân bölümünde toplanırlar. Bu aşamada, hamam işletmecileri hamama mutlaka ilk önce gelin adayının natırlar tarafından maniler söylenerek sokulduğunu, mekânın onun için nasıl hazırlandığını görmesini istediklerini dile getirmişlerdir. Ayrıca, "mani söyleme"nin yanı sıra geleneğin uygulanması adına "bahşiş alma"yı da örnek olarak vermişlerdir:

> Bu aşamada, genellikle natırlardan Emine Hanım, o çok güzel yapar bu işleri, hamamın kapısının önüne sandalyeyle oturur ve 'Kapı açılmıyor' diyerek gelin adayından/yakınlarından bahşiş ister. Onlar da genelde hamam bitince, eğlencenin sonunda onu görürler (Tülay Ö., Görüşme, 24.01.2020).

Gelin adayı hamama alındıktan sonra misafirler de hamamın sıcaklık bölümüne geçerek yıkanmaya başlarlar. Gelin adayının göbek taşına yatırılarak yıkandığı kısım gecenin en önemli kısımdır. Natır tarafından bütün vücudu kese ile keselenen ve daha sonra sabunlanan gelin adayının, en son saçları da yıkanır, abdest alarak hamamdan çıkarılır. Bu süreçte temizlenen, arınan gelin adayı artık hayatındaki yeni başlangıca, yeni bir döneme başlamaya hazırdır.

Gecenin sonunda kimi gelin adaylarının/yakınlarının gelin hamamına katılan misafirlerini yolcu ederken onlara o günü hatırlatacak ufak hediyeler (sabun, peştemal, magnet, vb.) verdikleri görülmektedir.

Sonuç

İnsanlık tarihinin uzunca bir döneminde suyun ortak kullanıma açık kamusal mekânlar olan hamamların, banyolarla evlerimizin içine taşındığı ve suyun kişiselleştiği günden bu yana hamam ve çevresinde oluşmuş kültürün de önemli ölçüde kaybolduğu izlenmektedir. Evlenme ve düğün geleneklerine eşlik eden bir geçiş dönemi kültürel pratiği olarak "gelin hamamı" veya "kına hamamı" da hamam kültürünün bir parçasıdır. Kişinin geçiş döneminde -tam da "eşik"te gerçekleştirilen- yeni durumunu belirlemek, kutsamak, kutlamak ve kişiyi bu sırada yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumak adına suyla arınma gibi ritüelistik bir pratiğin gerçekleştirildiği gelin hamamları ve bu gelenek artık hızla unutulmakta ve anılarda yaşamaktadır.

Bu bağlamda Tarihi Karacabey Hamamı, kent kimliğinin bir parçası olarak tarihi mekân özelliğinin yanı sıra yeniden canlandırılmaya çalışılan bu kültürün korunması ve yaşayabilmesi adına önemli bir kültürel mekân[9]dır. Karacabey Hamamı örneğinde canlandırılmaya ve yaşatılmaya çalışılan "gelin hamamı/kına hamamı" uygulamaları, -kendi içinde kimi sorunlar taşısa da- bu geleneğin korunması, kültürel sürekliliğin ve kültürel aktarımın gerçekleştirilmesi adına dikkate değerdir. Hamam işletmecilerinin konuya ilişkin farkındalığına rağmen geleneğin kendisi ve koruma yaklaşımları konusundaki bilgi yetersizlikleri amaç, içerik ve uygulamalarda değişikliklere yol açtığı ve özellikle eğlence boyutunun öne çıkarıldığı görülmektedir.

Son yıllarda, genç kadınlar arasında yeniden canlandırılmaya çalışılan bu geleneğin "bekârlığa veda partisi" veya "kına geceleri" adıyla yaygınlaştığı görülmektedir. Bu uygulamalarla geleneksel hamam kültürünün temelini oluşturan "yıkanmak, temizlenmek, arınmak" fikri ile düzenli ve sık olarak hamama giden kadınların yerini, artık sadece özel günlerde eğlenmek için hamama giden kadınların aldığını söylemek mümkündür.

Her şeyden önce "gelin/kına hamamı" geleneğinin geleneksel kültürün düğün gelenekleri içinde yer bulmuş bir kültürel miras unsuru olarak korunması, yaşatılması ve aktarılmasının bir ticari işletme marifetiyle yeniden hayatımıza kazandırılması düşündürücüdür. Ticari beklentilerin ve tüketim kültürünün geleneği popüler kültürün bir parçası haline getireceği

kaygıları kadar geleneğin kentin yaşam biçimi içinde yeniden yaşama imkânı bulduğunu da unutmamak gerekir. Günümüzde suyla arınma inancının ve buna bağlı pratiklerin yerini eğlence başta olmak üzere farklı değerlerin aldığı görülmektedir.

Notlar

1 Geleneksel gelin hamamı uygulamaları ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz.: Buluz H. 1984, Buluz N. 1975, Demir 2013, Demren 2015, Karakaş 2014; Savaşan 1970, Topçu 2017, Türkyılmaz 2000, Üçer 1982, Üren 1962).

2 "XIX. yüzyılda, başta İstanbul olmak üzere, Avrupa ile ticaretin geliştiği şehirlerde, Batı tarzı yaşam öngörülemez bir hızla topluma yayılırken geleneksel su ve temizlik kültürü de doğal olarak değişime uğramıştır. Öncelikle, o dönemde denildiği üzere, 'Alafranga' şeylerin yuvası olan apartman dairelerinde, su da ortak kullanımdan çıkıp kişiselleşmiştir" (Gök, 2017: 114).

3 Daha detaylı bilgi için bkz. Naskali E.G. ve Arçın, S. M. (2010). *Temizlik Kitabı*, İstanbul: Kitabevi.

4 Karacabey Hamamı, imaret cami, türbe ve hamamdan oluşan külliyenin bir parçası olan ve Ankara'nın Altındağ ilçesine bağlı Hamamönü semtinde sit alanı içerisinde bulunan tarihi bir hamamdır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün bakımından sorumlu olduğu hamam, Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kuruluna kayıtlıdır. Hamamın mimarının, külliyenin diğer binalarını yapan Bekir oğlu Ahmet Ağa olduğu, yapım tarihini gösteren hiçbir kitabeye rastlanmadığı fakat vakfiyenin tarihi olan M.1440 yılında bitirilmiş olabileceği düşünülmektedir (Aslanoğlu, 1988: 2).

5 Sosyal medya aracılığıyla sadece Karacabey Hamamı'nda gerçekleştirilen gelin hamamları özelinde değil, Türkiye'nin dört bir yanında, organizasyon şirketlerinin, profesyonel fotoğrafçıların, düğün mekânı sahiplerinin, otellerin ve hamam sahiplerinin bu tür taleplere yanıt verebilmek adına sürekli kendilerini yeniledikleri, yeni ürünler, yeni kampanyalar, yeni uygulamalar düzenledikleri ve bu bilgileri sosyal medya hesapları aracılığıyla yayınladıkları gözlemlenmiştir. (http://karacabeyhamami.com.tr/, https://www.instagram.com /karacabeyhamami/ https://www.facebook.com/pages/Tarihi-Karacabey-Hamam%C4%B1/190129417690741).

6 Kadınlar hamamında müşterileri yıkayan kişilere *natır*, erkekler hamamında aynı görevi yapan kişilere ise *tellak* adı verilir. Karacabey Hamamı'nda natır (keseci) olan Yeter Yılmaz, Meryem Yılmaz, Zeynep Karadağ, Bergüzar Güvenç, Emine Değerli, Arife Akar, Hacer Cengizli ile 24.01.2020 tarihinde yapılan kişisel görüşmeler. Hamam işletmecisi Tülay Ö. (Kendisi soyadının gizli kalmasını talep ettiği için adı metinde bu şekilde belirtilmiştir.) ve Saniye Şendal ile 23.01.2020 ve 24.01.2020 tarihlerinde yapılan kişisel görüşmeler.

7 2012 yılında Karacabey Hamamı'nda kendisi için gelin hamamı yapmış olan Yasemin Alkaya Şahin ile 11.01.2020 tarihinde yapılan görüşme.

8 Eskiden peştamala sarınarak yıkanılırken, günümüzde mayo, bikini ya da iç çamaşırı ile yıkanılmaktadır. Bununla ilgili hamam içinde uyarı levhaları da bulunmaktadır.

9 Kültürel mekân konusunda daha detaylı bilgi için bkz. Oğuz, 2007.

Kaynaklar

Aslanoğlu, İ. (1988). *Ankara Karacabey külliyesi*. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Tanıtma Eserler Dizisi:10, Ankara.

Blake, P. S. (2012). Babüri Hindistan'da ve Safevi İran'da hamamlar: İki erken modern İslami imparatorlukta iklim ve kültür. *Anadolu medeniyetlerinde hamam kültürü*: *mimari, tarih ve imgelem* (Çeviren: A. Ö. Erozan, Derleyen: N. Ergin), İstanbul: Koç Üniversitesi, 317-327.

Buluz, H. (1984). Hamam geleneklerimiz. *Türk Folkloru,* 5(59), 21-22.

Buluz, N. (1975). Sivas'ta hamam ve hamam adetleri. *Sivas Folkloru,* 3(32), 10-12.

Demir, Z. S. (2013). Türk hamam müzesi ve kına hamamı sergisi. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 48-56.

Demren, Ö. (2015). Sosyal ilişkileri boyutuyla geçmişten günümüze Sivas düğünlerinde gelin ve güvey hamamı. 8. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, *Kültürel Miras Bildiriler-I*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

Eliade, M. (2017). Su ve suyun sembolleri. *Z Dergi*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 40-44.

Emiroğlu, K. ve Aydın, S. (2003). *Antropoloji sözlüğü.* Ankara: Bilim ve Sanat.

Gennep, A. V. (1961). *The rites of passage*. Chicago, IL, United States: The University of Chicago.

Gürçayır Teke, S. (2016). Değişen kültürel mekânlar, dönüşen gelenekler: Ankara'da Hıdırellez kutlamaları ve Hamamönü Hıdırellez Şenlikleri. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 44-59.

Gök, İ. (2017). Su ve temizlik, *Z Dergi*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 110-115.

Karakaş, R. (2014). Kültürel bir mekân olarak Çermik hamamı. *folklor/edebiyat*, cilt:20, sayı:77, 2014/1.

Naskali E.G. ve Arçın, S. M. (2010). *Temizlik kitabı*. İstanbul: Kitabevi.

Oğuz, M. Ö. (2007). Folklor ve kültürel mekân. *Millî Folklor Dergisi*, 76, 30-32.

Savaşan, O. (1970). Hamam adetleri. *Folklor*, 18(55), 2-16.

Topçu, E. (2017). Erkekler hamamı ve gelin hamamı. *Z Dergi*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 180-190.

Turner, V. (1974). Liminal to liminoid, in play, flow, and ritual: an essay in comparative symbology. *Rice Institute Pamphlet - Rice University Studies,* 60, no. 3, Rice University: https://hdl.handle.net/1911/63159.

Turner, V. (2018). *Ritüeller- yapı ve anti-yapı*. N. Küçük (Çev), İstanbul: ithaki.

Türkyılmaz, D. (2000). *Türk kültüründe hamam geleneği ve Eskişehir hamamları*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Üçer, M. (1982). Sivas'ta hamam gelenekleri. *Türk Folkloru*, 3 (30-31-32-33), 6-10; 15-19; 11-14; 18-21.

Üren, M. (1962). Kadınlar hamamı. *Sanat Dünyası*, 154(4), 14.

Kaynak kişiler:

1. Saniye Şendal, 1960, Sivas/Suşehri, Lise mezunu, Hamam İşletmecisi.
2. Tülay Ö., 1964, Erzurum, Üniversite Mezunu, Hamam İşletmecisi.
3. Yasemin Alkaya Şahin, 1985, Aksaray, Üniversite Mezunu, Tasarımcı/Stilist.
4. Bergüzar Güvenç, 1970, Tokat/Reşadiye, İlkokul Mezunu, Keseci/Natır.
5. Arife Akar, 1974, Tokat/Almus, İlkokul Mezunu, Keseci/Natır.
6. Hacer Cengizli, 1975, Bolu/Gerede, İlkokul Mezunu, Keseci/Natır.
7. Emine Değerli, 1978, Konya, İlkokul Mezunu, Keseci/Natır.
8. Yeter Yılmaz, 1980, Tokat, İlkokul Mezunu, Keseci/Natır.
9. Zeynep Karadağ, 1980, Tokat/Almus, İlkokul Mezunu, Keseci/Natır.